

УДК 811.161.2'25

Н. М. Малюга

ПРОДУКУВАННЯ ФЕМІНАТИВІВ ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНОЇ АСИМЕТРІЇ В МОВІ

Малюга Н. М. Продукування фемінативів як спосіб подолання гендерної асиметрії в мові.

У статті йдеться про оновлення українського лексикону, зокрема фемінне словотворення в системі та структурі української мови, що виявляє стійку тенденцію до регулярності, а також про готовність суспільства кодифікувати нову норму, долаючи асиметричне ставлення до чоловіків і жінок.

Ключові слова: жіноча особова назва, словотвірна норма, тенденція, фемінатив.

Малюга Н. Н. Производство феминативов как способ преодоления гендерной асимметрии в языке.

В статье говорится об обновлении украинского лексикона, в частности о феминном словообразовании в системе и структуре украинского языка, которое имеет стойкую тенденцию к регулярности, а также о готовности общества кодифицировать новую норму, преодолевая асимметричное отношение к мужчинам и женщинам.

Ключевые слова: женское личное имя, словообразовательная норма, тенденция, феминатив.

Malyuga N. M. Elaborating of feminine nouns as method of overcoming of gender asymmetry in a language.

The article discusses about updating of the Ukrainian lexis, in particular word-formation of feminine nouns in the system and structure of Ukrainian language that signalizes persistent tendency to regularity, and also about the willingness of society to record a new norm, overcoming asymmetric attitude toward men and women.

Key words: feminine personal name, word-formation norm, tendency, feminine noun.

Новітнє мовознавство, характеризуючись антропологічним напрямом розвитку, досліджує зв'язок мови з мисленням людини, її внутрішнім світом, креативною діяльністю й сприйманням довкілля, загальнолюдськими чи етнічними цінностями та надбаннями. У дослідженнях українських мовознавців недостатньо уваги приділено комплексному вивченню назв осіб, зокрема найновіших. Цю проблему в останні десятиліття частково висвітлено в ряді праць як українських (А. Архангельська, І. Борисюк, Г. Віняр, Ю. Зацний, Є. Карпіловська, Н. Клименко, Л. Кудрявцева, С. Лук'яненко, Д. Мазурик, О. Ткачук, Л. Туровська та ін.), так і зарубіжних мовознавців (Ц. Аврамова, С. Алаторцева, К. Вачкова, К. Вашакова, Е. Галлоєва, К. Гушмідт,

М. Докуліл, О. Земська, В. Костомаров, Л. Крисін, О. Лукашанець, О. Мартінцова, О. Розен, О. Сенько, Л. Ферм та ін.).

Корпус інноваційних одиниць категорії назв осіб постійно зростає та урізноманітнюється, заповнюючи номінативні лакуни, що спонтанно виникають. У зв'язку з цим постає необхідність виявлення основних тенденцій динаміки, закономірностей оновлення корпусу названої категорії. Як стверджує О. Стишов, відчутне посилення зазначеної тенденції можна пояснити як екстралінгвальними (незалежність України; набуття українською мовою статусу державної, піднесення її соціального престижу; зміна мовних смаків і моди; загальна розкутість і демократизація; усунення цензури й самоцензури, відчутна інтелектуалізація соціуму та ін.), так і інтралінгвальними чинниками (системність мови, що ґрунтується на взаємозалежності її елементів; відродження питомих структурних ознак національної мови, нівельованих у радянську епоху; тенденція до інтеграції елементів мови; принцип економії мовної енергії, лінгвальних засобів; надання переваги експресивним мовним формам; дія аналогічних тенденцій тощо) [10, с. 24].

Тектонічні зрушення в українському соціумі на межі тисячоліть не могли не позначитися на динаміці мови. Бурхливі та суперечливі процеси оновлення українського лексикону, зокрема й сучасна українська неофемінна словотворчість, зумовлені загальними тенденціями демократизації, лібералізації суспільних і мовних норм, покликані забезпечити розвиток мови відповідно до її нового соціально-політичного статусу. Водночас «аналіз змін в українській мові новітньої доби охоплює весь комплекс проблем сучасної мовознавчої науки, серед яких – проблеми націоналізації (автохтонізації) української мови, мовного нормування, визначення засад формування нового літературного взірця української мови на тлі розмаїття її сучасних функціональних стилів та комунікативно-прагматичних різновидів, вироблення нових методологічних підходів і способів дослідження, пояснення та оцінки нових мовних явищ» [2, с. 27].

Моделювання механізмів словотворення передбачає застосування сучасних теоретичних і практичних здобутків у царині лінгвістичних знань та інформаційних технологій. Теоретичні та практичні розвідки, присвячені вивченню словотвору, спеціальні лінгвістичні бази даних, зокрема й словотвірні словники і словники морфем, за своїм

характером є аналітичними, відображають, на думку О. Шипнівської, позицію дослідника [11, с. 56]. Тому існує потреба у створенні відповідних методик, які забезпечували б словотвірний аналіз без урахування знань про конкретну лексичну одиницю, одночасно подаючи її як елемент лексико-граматичної системи мови.

Активізація процесів словотвірної фемінізації на межі тисячоліть зумовлена в українському лінгвокультурному просторі взаємодією кількох чинників, як-от: демократизація суспільного життя, національно-мовний пуризм та вплив ідей феміністської, або гендерної, лінгвістики. Наслідком загальних процесів демократизації стала «снага українського суспільства до повнокровного самостійного розвитку своєї мови, що тривалий час перебувала під потужним впливом сильніших мов сусідніх народів» [2, с. 29].

Інтегральне вивчення проявів фемінності та маскулітності в мові знаходить свій вияв у дослідженні відношень між структурою мови і статями, зокрема в системі професійних найменувань [8, с. 36]. Руйнуючи обмеження, визначені чинною нормою, яка в українській мові в більшості випадків тяжіє до маскулінізмів у генералізувальній функції на позначення особи жіночої статі за професією, родом діяльності, соціальною функцією чи статусом, носії мови, захопившись процесом нового, вільного від будь-яких обмежень фемінітного мовотворення, часто демонструють відсутність належних знань про мову, мовної інтуїції, мовного смаку, мовної культури. Не можемо не погодитися з емоційним категоричним твердженням А. Архангельської: «у час, коли ліберальне суспільство надало носієві мови «максимальну кількість» свободи у виборі слів і висловів, які йому більше до душі, <...> мовознавці не повинні стояти осторонь і мовчки споглядати процес демократичного загальнонародного вибору між *-тичками*, *-ложками* та *-телицями* (нехай, мовляв, народ самостверджується!), але й оцінювати та по змозі впливати на результат такого вибору» [2, с. 27–28].

Перед науковцями постало завдання з'ясувати, яким же явищем в українській мові є творення жіночих особових назв: помітним чи послідовним, системним; обов'язковим чи необов'язковим, з високим ступенем регулярності чи регулярним; історично сформованим як відносно стабільний процес у словотвірній системі української мови чи таким, що розвивається за принципом «пиків». Важливо також

визначити, наскільки питомим для української мови є маскулінізм у генералізувальній функції і наскільки внутрішньо властиві системі та структурі української мови лінгвальні чинники, що обмежують і стримують творення парних іменників жіночого роду від маскулінних домінантів [2, с. 30]. Виходячи з розуміння словотвірної фемінізації як давньої мовної традиції послідовного вживання іменників жіночого роду, дериваційної закономірності, що корелює з поняттям обов'язковості, регулярності, повторюваності мовного явища, дослідники доходять висновку: «фемінне словотворення в системі й структурі української мови в часовій проекції визначається послідовністю, чіткою повторюваністю або ж принаймні виявляє стійку тенденцію до регулярності» [2, с. 32].

В українській мові «жодних власне лінгвальних системовірних обмежень для фемінного словотворення немає, є лише лжестримувачі» [2, с. 31]; у зв'язку з таким здебільшого штучним станом у системі «жіночого словотворення» сформувалася небезпідставна думка про неможливість творення назв жінок від низки іменників на позначення чоловіків. Українське фемінне словотворення нової доби жодним чином не порушує «словотвірного спокою». Єдиним природним обмежувачем для словотвірних процесів на позначення особи жіночої статі була і залишається неактуальність референтів [там само]. А. Нелюба [6] називає обмежувальні чинники фемінізації «штучними позамовно-диктувальними». Питання ж «хіба можна казати-творити *прем'єрка, міністерша, мисткиня, поетка?*» учений визначає як риторичне, а враження пересічних мовців щодо неприродності нових номенів – як оманливе.

За підрахунками Я. Пузиренко, у Державному класифікаторі України (Класифікатор професій, ДК 003-95) із загальної кількості вміщених у ньому назв професій (близько 7 тис.) назв жіночого роду лише 38, що становить 0,54% від загальної кількості одиниць [8, с. 39]. Вочевидь, «непослідовність у вживанні агентивно-професійних назв жінок, зокрема в офіційно-діловому стилі мови, непослідовність у засвідченні цього класу назв лексикографічними працями – це те підґрунтя, яке живить гендерні асиметрії в мові» [8, с. 37]. Як високоорганізована система, мова намагається подолати цю асиметрію, створюючи нові фемінативи за продуктивними моделями, обираючи необхідні форманти з історично сформованого інвентарю

засобів. Підтвердженням цієї тези можуть слугувати реєстрові одиниці із словника «Лексико-словотвірні інновації» (2012-2013): гедоністка [7, с. 32], китаїстка [7, с. 70], консерваторка [7, с. 75], латифундистка [7, с. 79], лицарка [7, с. 80], медіадіячка [7, с. 87], правосудиця [7, с. 124], репортажистка [7, с. 131], свободівка [7, с. 136], ходулістка [7, с. 158], шоуменка [7, с. 162], юзерка [7, с. 163].

Науковці звертаються до поглибленого аналізу різних аспектів маскулінності та фемінності, проблем мовної їх об'єктивності. У рядах парних протиставлень суфіксам усіх іменників чоловічого роду властива первинна семантична функція особи і вторинні граматична функція роду та семантична функція статі. В іменниках жіночого роду такої закономірності значень не існує. У модифікаційних дериватах фемінізувальний суфікс практично завжди є однозначним і виражає лише словотвірне значення жіночості. Маркованість за статтю у фемінативах є найчастіше абсолютною (формант у такому разі визначається як сильний, однозначний фемінізувальний – *перукар* – *перукарка*, *майстер* – *майстриня*); лише в незначній кількості випадків, пов'язаних із патронімами та андронімами, фемінізувальний формант виявляється послабленим, багатозначним [4, с. 34].

На думку Б. Ажнюка [1], сьогодні відбувається помітне розширення сфери функціонування форм жіночого роду іменників на позначення професій, посад тощо. Донедавна вони сприймалися здебільшого як елементи просторіччя та побутового мовлення (*директорка*, *менеджерка*), проте останнім часом форми на зразок *лідерка*, *конгресменка*, *прем'єрка* дедалі активніше вживаються в засобах масової інформації й поступово втрачають маргінально-просторічне забарвлення.

За спостереженням А. Архангельської, засоби масової інформації переконують: що більше «найчудніше уклепаних» (І. Верхратський) слів уживають український мовець і «мовкиня» vs «мовчиня», то більш шляхетним і українським є їхнє мовлення [3, с. 68]. Дослідниця стверджує: «На часі відділити в нашому новітньому фемінінному словотворі, що в багатьох випадках перетворився зі словотвору на слововитвір, зерно від половини» [там само]. Мовознавець гостро формулює питання: 1) чи справді наша мова об'єктивно потребує мовних позначень жінки на зразок *анатоминя*, *виробниця*, *гастроентерологиня*, *деканка*, *європка*, *зоологиня*, *логопедка*,

метеорологиня, пілоткиня, тезкиня, фешнфотографиня, унікалка, унівка тощо; 2) чи є нагальна необхідність творити жіночі особові назви за будь-яку ціну; 3) чи справді кореляти *мовець – мовкиня, vs мовчиня та мовлянин – мовлянка* є засобами нашого нового мовомислення? [там само].

Питання про необхідність визначати «коефіцієнт» доцільності інновацій та їхні подальші перспективи порушує А. Нелюба [9, с. 3], однак поки що з'ясування реальної доцільності численних сучасних неофемінативів залишається актуальним для дослідників. Попри сказане, «мовознавці не мусять ставати на консервативні позиції ортодоксального пуризму, уподібнюватися «мовній поліції» і своїм або чийось вольовим рішенням забороняти вживання окремих не надто вдалих неофемінативів» [3, с. 69].

Мова фіксує в пам'яті етносу, «консервує» ставлення суспільства до чоловіків і жінок, репрезентує чоловіка і жінку як об'єктів соціуму. Мова як суспільне явище не може відкинути «орієнтованого на чоловіка погляду на світ, що живить несправедливу статеву дискримінацію, і, це доведено, призводить до викривлення ролі жінки в суспільстві» [12, с. 46] (для ілюстрації цієї тези наведемо українські паремії, що фіксують закріплені в мові стереотипи підпорядкованого становища жінки: *Бабам зізд з неба не знімає, хоч і догори лежать; Тепер баб по сім за цибулю; Жіноча річ коло припічка; І так багато всякого лиха, а Бог ще жінок наплодив; Муж жені закон*).

Розвиток словотвірної норми української мови визначає не лише рівень дериватології як науки, внутрішній системний потенціал, а й екстралінгвальні чинники. 50-80-ті роки ХХ ст. позначилися впливом російської мови, поширенням відповідних словотвірних моделей. На думку Т. Коць, «це спричинювало появу нічим не вмотивованих словотвірних дублетів, які згодом витісняли з ужитку окремі продуктивні елементи українського словотворення», однак «такі тенденції не набули масштабних ознак завдяки невпинному розвитку словотвірної науки, яка стримувала процес входження в мову чужих явищ» [5, с. 55].

Дослідження становлення словотвірних зразків літературної мови передбачає визначення мовних фактів, які були словотвірною нормою в окремі періоди розвитку мови. Мірилом правильності словотвірних моделей є формальна відповідність їхніх можливостей системі і

структурі мови. Важливим показником нормативності мовних одиниць є традиція їх уживання в літературній мові, хоч у ній кодифікація здебільшого ретроспективна: лексикографічні праці відбивають узус, у якому діють природні закони динаміки.

Демократизація суспільних відносин, підвищення соціального статусу жінок (а не тільки і не стільки профеміністичні симпатії) сприятимуть проникненню до повсякденної практики нових фемінативів, покликаних до життя запитами доби.

Література

1. Ажнюк Б. Інновації в системі української мови та тенденції її розвитку / Б. Ажнюк // Освіта і управління. – 2008. – Т. 11. – №2–3. – С. 37–42.
2. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби : традиція і сучасність. I / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2013. – №6. – С. 27–40.
3. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. II / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2014. – №1. – С. 58–70.
4. Архангельська А. М. Формальне вираження категорії маскуліності: взаємодія родової редистрибуції і родової транспозиції / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2011. – №1. – С. 29–42.
5. Коць Т. А. Розвиток української дериватології і динаміка словотвірної норми (на матеріалі лінгводидактичних текстів і словників) / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2011. – №1. – С. 55–65.
6. Нелюба А. М. «Гендерна лінгвістика» і малопродуктивні словотворчі засоби / А. М. Нелюба // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – №1. – С. 135–137.
7. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013 : Словник / А. Нелюба, Є. Редько ; заг. ред. А. Нелюби. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство. – 2014. – 172 с.
8. Пузиренко Я. В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) / Я. В. Пузиренко // Наукові записки НАУКМА. – Т. 18. – К., 2001. – С. 36–42.
9. Словотворчість незалежної України. 1991–2011 : Словник / Укладач А. Нелюба – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
10. Стишов О. А. Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі дискурсу ЗМІ) / О. А. Стишов // Мовознавство. – 2012. – №6. – С. 23–37.
11. Шипнівська О. О. Місце словотворення в розвитку сучасного українського лексикону / О. О. Шипнівська // Мовознавство. – 2012. – №1. – С. 55–63.
12. Crystal D. Sexism / David Crystal // The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge, 1987. – P. 46.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015 р.